

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Конференция атауы:

«Жастар мен ғылым: бүгінгі мен болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Название конференции:

Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Молодежь и наука: настоящее и будущее»

Conference name:

International Scientific and Practical Conference "Youth and Science: Today and the Future" Proceedings

Жинақ / сборник:

II том, 5 сәуір 2024, Атырау

ISBN:

978-601-262-550-9

Секция:

IV.I ЖАҢА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ НОВОГО КАЗАХСТАНА

Жинақтағы жариялану нөмірі:

№ 15

Мазмұндағы беті / жинақтағы беттер:

77 / 77-83

Автор(лар):

Зенкаев Д.С, Қабдешова А.Ж.

Мақала атауы:

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕСЕПТИҢ МАҢЫЗЫ МЕН ҚАЖЕТТІЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕСЕПТИҢ МАҢЫЗЫ МЕН ҚАЗЕТТІЛІГІ

Зенкаев Д.С, Қабдешова А.Ж.

zenkayevdaulet@gmail.com, alinakabdesheva1@gmail.com

6B04104-Бизнес процестерінің есебі, аудиті және талдау ББ 2 курс студенттері,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы, Қазақстан
Республикасы

Қыдырбаева Г.Н.

7M04104 Бухгалтерлік есеп, аудит және контроллинг ББ 1 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы, Қазақстан
Республикасы

Ғылыми жетекші, қауымдастырылған профессор м.а., PhD - **Қадырбергенова А.К.**

Экологиялық есеп – бұл ұйым ішінде де, сыртқы мүдделі тараптарға да экологиялық ақпарат беруді қамтитын кеңірек ұғым. Экологиялық есептің негізгі мақсаты акционерлер мен басқа да мүдделі тараптар үшін есептілік дайындау, сондай-ақ басқарушылық ақпарат беру болып табылады. Өз кезегінде экологиялық шығындарды басқару есебі экологиялық есеп шеңберіндегі бағыттардың бірі болып табылады. Ол, ең алдымен, ұйым ішінде шешім қабылдауға қажетті ақпаратты дайындауды қамтамасыз етеді, бірақ берілген ақпараттың едәуір бөлігі сыртқы есептілікті дайындау үшін де пайдаланылуы мүмкін.

Басқару есебі кәсіпорынның қызметін талдауды қамтамасыз етеді. Ең дұрысы, мұндай есеп беру басқарудың жаңартылған ақпаратын көрсететініне көз жеткізу үшін тұрақты негізде дайындалуы керек. Ірі компанияларда басқару есептері бизнестің әрбір бағыты үшін толық деректер береді. Бұл ақпарат компанияның бұрынғы жұмысын бағалау және оның өнімділігін болашақта қалай жақсартуға болатынын анықтау үшін пайдаланылады.

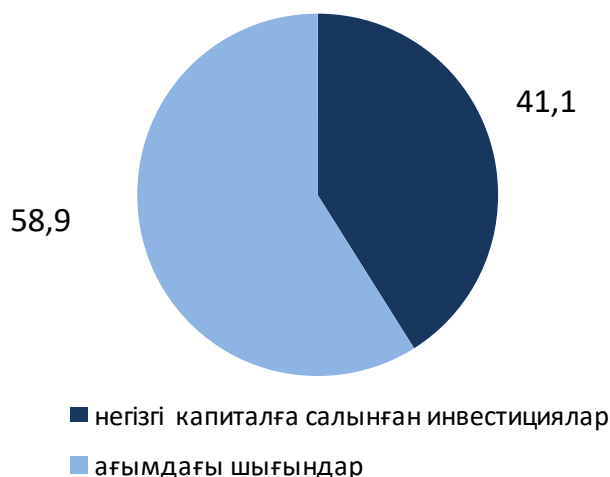
Экологиялық шығындарды басқару есебі – бұл энергия шығындары, сумен жабдықтау, қалдықтарды кәдеге жарату және ағынды суларды бұру сияқты аспектілерді қамтитын басқарушылық есептің заманауи бағыттарының бірі. Экологиялық шығындарды басқару есебі тек қаржылық шығындармен шектелмейтінін ескеру маңызды. Ол сондай-ақ қоршаған орта мәселелеріне көп көңіл бөлетін жеткізушілермен ынтымақтастықтың пайдасы және онымен байланысты шығындар, сондай-ақ компанияның имиджі үшін экологиялық стандарттарды сақтамаудың салдары сияқты мәселелерді қамтиды. [2]

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қоршаған ортаны қорғауға бағытталған шығындары 2020 жылғы 384 млрд. теңгеге қарағанда 2021 жылы 417 млрд. теңгені құрады. Жалпы шығындар негізгі капиталға салынған инвестициялардан (171,2 млрд.теңге) және ағымдағы шығындардан (245,8 млрд. теңге) қалыптасты. Табиғат қорғау шығындарының едәуір үлесін (90,2%) өнеркәсіп кәсіпорындары жүзеге асырады.

Өңірлік құрылымда шығындар көлемі бойынша Атырау (18,4%), Ақтөбе (14,2%), Жамбыл (14,1%), Шығыс Қазақстан (9,6%) облыстары көш бастап тұр.

Табиғатты қорғау қызметінің түрлері бойынша жалпы шығындар құрылымында ең үлкен көлем жаңартылатын энергия көздері саласындағы қызметке – 24,1%, ақаба суларды тазартуға – 22,6%, қалдықтармен жұмыс жасауға – 21,8% тиесілі.

Ағымдағы шығындар көлемінде материалдық шығындар 95 млрд.теңгені (38,6%) құрады, табиғат қорғау қызметтерін көрсеткені үшін басқа кәсіпорындарға (ұйымдарға) – 102 млрд. теңге (41,5%) төленді. Ағымдағы шығындардың жалпы көлемінде дәстүрлі түрде мынадай бағыттар басым болып табылады: қалдықтармен жұмыс жасау (31,1%), атмосфералық ауаны қорғау (30,3%), ақаба суларды тазарту (25,7%).

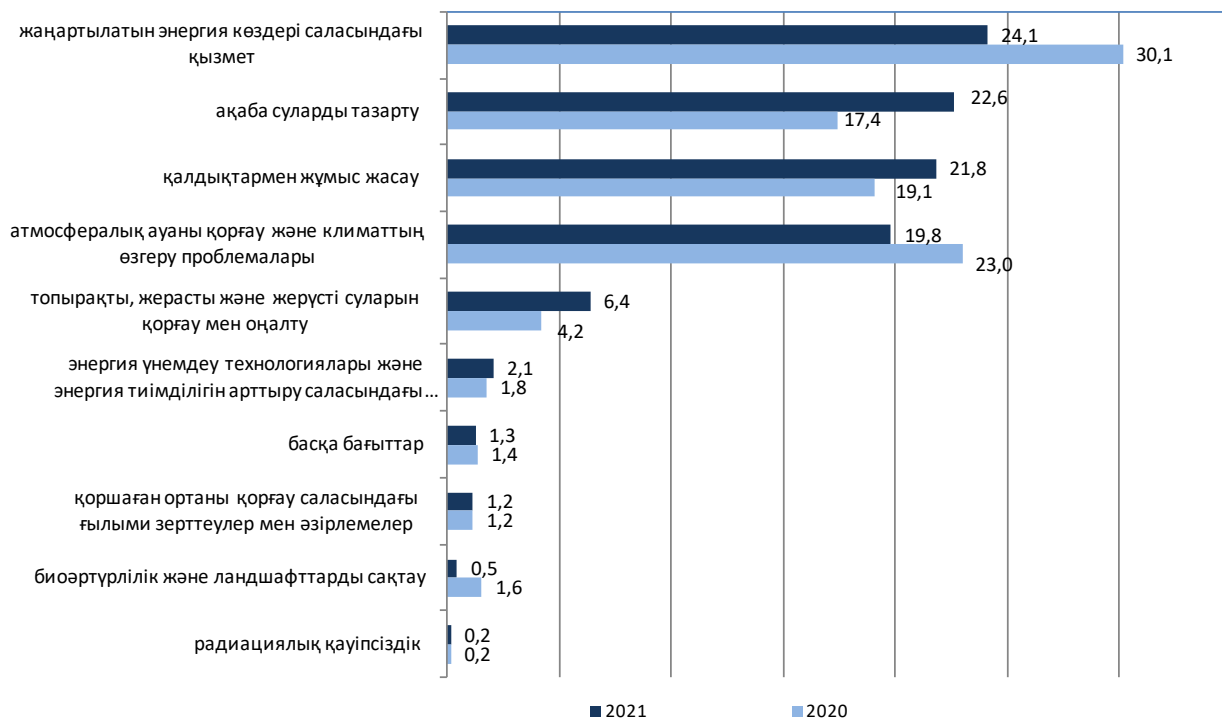

Сурет 1. 2021 жылы қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған шығындардың құрылымы

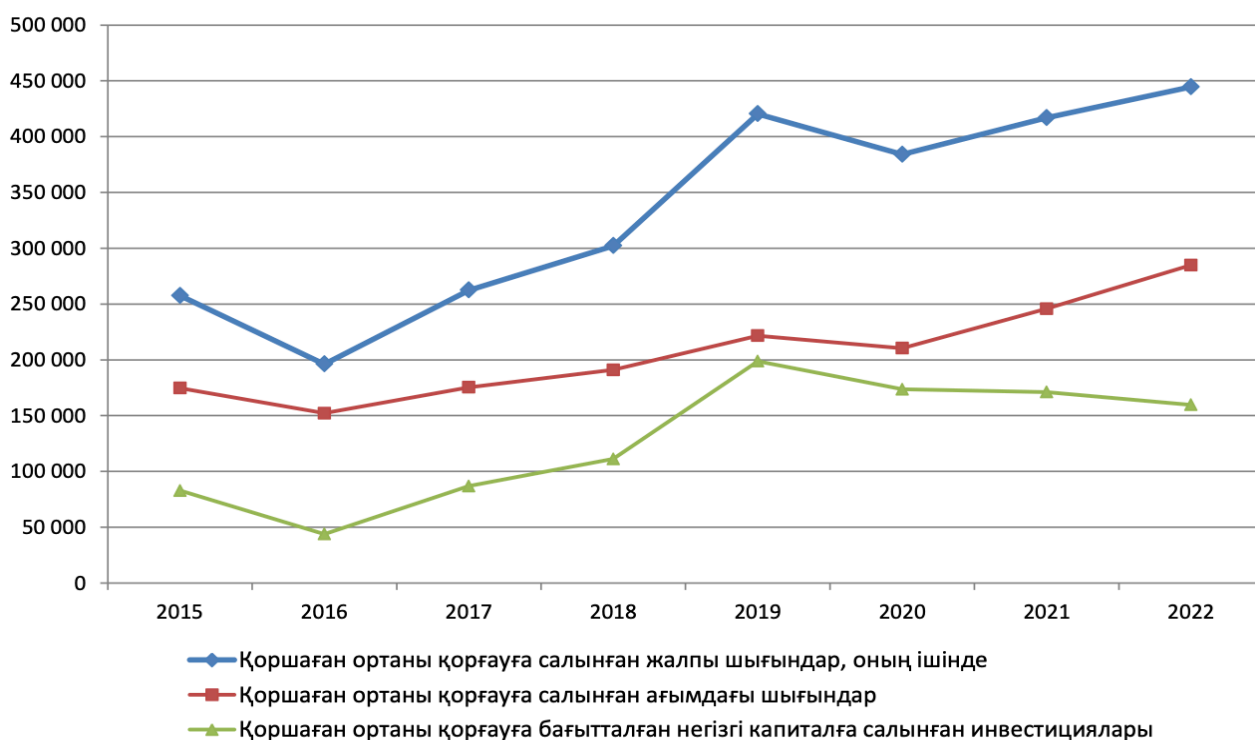
Қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған жалпы шығындардың 76,2%-ы шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншікті қаражаты есебінен қаржыландырылады.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қоршаған ортаны қорғауға бағытталған шығындары 2021 жылғы 417 млрд. теңгеге қарағанда 2022 жылы 444 млрд. теңгені құрады.

Табиғат қорғау шығындарының едәуір үлесін (92,8%) өнеркәсіп кәсіпорындары жүзеге асырады. [4]

Сурет 2. Табиғатты қорғау қызметінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған жалпы шығындардың құрылымы (жалпы көлемге пайызбен)

Сурет 3. Қоршаған ортаны қорғау шығындарының динамикасы
2015-2022 жылдардағы қоршаған ортаны қорғауға бағытталған шығындар (млн. теңге)

Атырау (22,7%), Қарағанды (10,3%), Ақтөбе (10,1%) облыстары табиғат қорғау қызметіне 191,8 млрд теңге бағыттады, бұл қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған шығындардың жалпы көлемінің 43,1% - құрады.

Кесте 1 – Өңірлер бойынша қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындар (мың теңге)

Өңірлер	2020ж	2021ж	2022ж
Қазақстан Республикасы	384 015 734	416 955 575	444 514 269
Абай	2 600 586	3 244 786	5 804 267
Ақмола	63 945 393	18 839 038	19 313 971
Ақтөбе	38 153 904	59 259 824	44 987 100
Алматы	1 472 042	1 814 394	2 096 057
Атырау	43 869 542	76 753 130	100 859 822
Батыс Қазақстан	16 593 098	13 014 366	9 678 433
Жамбыл	12 148 355	58 751 671	26 993 650
Жетісу	925 141	936 822	993 228
Қарағанды	25 663 529	24 173 817	45 973 744

Қостанай	23 327 794	25 046 596	22 624 807
Қызылорда	16 131 739	4 767 423	3 889 222
Маңғыстау	16 727 282	13 762 285	13 734 770
Павлодар	40 474 833	38 155 928	37 326 905
Солтүстік Қазақстан	4 328 499	4 924 202	11 771 800
Түркістан	2 768 430	1 948 430	8 544 944
Ұлытау	8 133 856	12 646 350	12 860 844
Шығыс Қазақстан	36 915 932	36 863 495	33 451 971
Астана қаласы	17 222 878	8 219 235	16 852 108
Алматы қаласы	5 060 060	8 893 841	7 519 421
Шымкент қаласы	7 552 841	4 939 942	19 237 205

Табиғатты қорғау қызметінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға салынған шығындар. Табиғатты қорғау қызметінің түрлері бойынша жалпы шығындардың құрылымы келесідей қалыптасты: атмосфералық ауаны қорғау-28,8%, ақаба суларды тазарту – 25,4%, қалдықтармен жұмыс жасау – 24,1%.

Сурет 4. 2022 жылғы табиғат қорғау қызметінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға салынған шығындардың құрылымы шығындардың (жалпы көлемінің пайызбен) [4]

Экологиялық шығындарды басқаруда есепке алудың әдеттегі әдістері қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз етумен қатар, компания үшін пайда табу мақсатында экологиялық

шығындарды анықтау, есепке алу, бақылау және мүмкіндігінше азайту үшін қолданылады (алайда, кейде осы екі мақсаттың біреуіне ғана қол жеткізуге болады).

Жалпы экологиялық есеп бухгалтерлік есептің тәуелсіз бағыты, оның сегменттік саласы болып табылады. Бухгалтерлік есептің бұл түрлерінің арасында байланыс пен өзара тәуелділік бар. Ұйым деңгейінде экологиялық есеп қаржылық және басқарушылық есептің қолданыстағы стандарттары аясында жүзеге асырылады.

Экологиялық есептің негізгі айырмашылықтары: ұғымдары ақпаратты жинау, тіркеу және жалпылау жүйелеріне негізделген, бірақ өзінің "экологиялық" ерекшелігімен (экологиялық шығындар мен міндеттемелерді жоспарлау, бақылау және талдау).

Экологиялық есепке алу мақсатының негізі қаржылық, басқарушылық және салықтық есепке алу үшін де белгілі бір қажеттіліктер үшін "Бизнестің экологиялық және экономикалық құрамдас бөлігін үйлестіру, ықтимал тәуекелдер мен қиындықтарды белгілеу, оларды жеңу жолдарын анықтау" үшін қалыптасады және сенімді ақпараттық қамтамасыз ету болып табылады.

Экологиялық есептің міндеті – экологиялық факторларды бағалау және бухгалтерлік есепті құру үшін мәліметтерді жинау және тіркеу.

Ақпаратты пайдаланушылар сыртқы (инвесторлар, салық органдары, мемлекеттік органдар және т.б.) және ішкі (меншік иелері және т. б.) болып бөлінеді. Қаржылық есепте бұл негізінен сыртқы пайдаланушылар (салық инспекциялары, несиелік мекемелер, жеткізушілер, сатып алушылар, инвесторлар және т. б.), басқару – әдетте ішкі – ұйымның басқару персоналы және т. б.

Экологиялық қызметті қаржыландырудың меншікті көздері мыналардан тұруы мүмкін:

- бөлінбеген пайда есебінен құрылған резервтерден;
- табиғатты қорғау қызметінде пайдаланылатын ұзақ мерзімді активтерді қайта бағалау процесінде қалыптасқан қосымша капиталдан;
- экологиялық қызметке ұйымдарға көрсетілетін мемлекеттік көмек (экологиялық бақылау, қалдықтарды жинау, жою және сарқынды суларды тазарту, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі объектілерін және олардың тіршілік ету ортасын қорғау, қоршаған ортаны қорғау саласындағы қолданбалы ғылыми зерттеулер, қоршаған ортаны қорғау саласындағы басқа да мәселелер).

Экологиялық қызметті қаржыландырудың қарыз көздері мыналардан тұруы мүмкін:

- экологиялық қызметті қаржыландыру үшін тартылған кредиттер мен қарыздардан;
- вексельдер беру, облигациялар шығару және сату, жеткізушілерден кейінге қалдыру және бөліп төлеу арқылы тартылған қарыз қаражаттарынан және т.б.

Экологиялық есептің ерекшелігі-оның есептілігі яғни «Қоршаған ортаға әсер ету туралы Декларациясы».

Қоршаған ортаға әсер ету туралы Декларация – өтініш беруші рұқсаттар және хабарламалар саласындағы уәкілетті орган бекіткен, қызметтің басталғаны туралы хабардар ететін құжат;

Қоршаған ортаға әсер ету туралы Декларация тиісті жергілікті атқарушы органға жазбаша нысанда немесе электрондық құжат нысанында беріледі.

Декларация есепті жылдың 31 желтоқсанына дейін бір рет беріледі. [6]

Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI Қазақстан республикасының экология кодексі (ҚРЗ Кодексі).

Қазақстан Республикасының экология - Қазақстан Республикасында бірыңғай мемлекеттік экологиялық саясатты іске асырудың құқықтық негіздерін, міндеттері мен қағидаттарын, сондай-ақ тетіктерін айқындау болып табылады.

Қазақстан Республикасы экология заңнамасының міндеттері:

- 1) қоршаған ортаның ластануын болғызбауға, экологиялық залалдың келтірілуіне жол бермеуге және келтірілген экологиялық залалдың салдарларын жоюды қамтамасыз етуге, сондай-ақ қоршаған ортаға жағымсыз антропогендік әсерді біртіндеп азайтуға бағытталған

мемлекеттік реттеуді жүзеге асыру арқылы қоршаған ортаны қорғаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ету;

2) адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету;

3) Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздерін қамтамасыз ету;

4) қоршаған ортаны қорғау, климаттың өзгеруіне және "жасыл" экономикаға көшуге бейімделу жөніндегі халықаралық, өңірлік және трансшекаралық бағдарламаларды іске асыруға Қазақстан Республикасының үлесін қамтамасыз ету;

5) қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың барлық мемлекеттік органның өзара іс-қимыл жасауы мен қызметін үйлестіруді көздейтін тиімді жүйесін қалыптастыру;

6) мемлекеттің "жасыл" инвестициялар тартуды және ең үздік қолжетімді техникаларды, ресурс үнемдейтін технологиялар мен практикаларды кеңінен қолдануды, түзілетін қалдықтардың көлемін азайтуды және қауіптілік деңгейін төмендетуді және оларды тиімді басқаруды, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды, суды үнемдеуді, сондай-ақ энергия тиімділігін арттыру, табиғи ресурстарды орнықты пайдалану, қалпына келтіру және молықтыру жөніндегі шараларды жүзеге асыруды көтермелеуі және ынталандыруы;

7) тиімді экологиялық мониторинг пен экологиялық бақылауды қамтамасыз ету;

8) қоршаған ортаны қорғау саласында Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық және өзге де міндеттемелерінің орындалуын, халықаралық ынтымақтастықты дамытуды қамтамасыз ету;

9) қоғамда экологиялық мәдениетті қалыптастыру, барлық білім беру деңгейінде экологиялық білімді насихаттау, орнықты дамуды қамтамасыз ету мақсатында экологиялық білім беру мен ағартуды дамыту т.б.

Экологиялық қатынастарды құқықтық реттеу мынадай қағидаттарға негізделеді:

1) болғызбау қағидаты: қоршаған ортаның ластануын, табиғи ортаның тозуын, экологиялық залал және адамдардың өміріне және (немесе) денсаулығына зиян келтірілуін туғызатын немесе туғызуы мүмкін кез келген қызмет.

2) түзету қағидаты: экологиялық залал толық көлемде жойылуға тиіс. Келтірілген экологиялық залалды толық жою мүмкін болмаған кезде, оның салдарлары ғылыми-техникалық дамудың заманауи деңгейі кезінде қаншалықты мүмкін болғанынша азайтылуға тиіс.

3) сақтық қағидаты: қандай да бір қызметтің салдарынан табиғи ортаға елеулі және орны толмайтын салдарлары бар экологиялық залал немесе адамдардың өміріне немесе денсаулығына зиян келтіру қатері болған кезде, көрсетілген теріс салдарлардың басталу ықтималдығын жеткілікті түрде дәл бағалау мүмкіндігі.

4) пропорционалдық қағидаты: қоршаған ортаны қорғау жөніндегі шаралар Қазақстан Республикасы экология заңнамасының мақсаттары мен міндеттерін іске асыруға жеткілікті болып табылатын дәрежеде қамтамасыз етіледі. Бұл ретте ауыртпалығы барынша аз болатын нұсқаға артықшылық беріледі;

5) "ластаушы төлейді" қағидаты: қызметі қоршаған ортаның ластануын, табиғи ортаның тозуын, кез келген нысанда экологиялық залал не адамдардың өміріне және (немесе) денсаулығына зиян келтірілуін туғызатын немесе туғызуы мүмкін тұлға Қазақстан Республикасының экология заңнамасында белгіленген, өз қызметінің жағымсыз салдарларын болғызбау және бақылау жөніндегі, оның ішінде келтірілген экологиялық залалды түзету қағидатына сәйкес жою жөніндегі талаптарды орындау бойынша барлық шығыстарды көтереді;

6) орнықты даму қағидаты: табиғат пен оның ресурстары Қазақстан Республикасының байлығын құрайды және оларды пайдалану орнықты болуға тиіс. Мемлекет табиғи ресурстарды қазіргі және болашақ ұрпақтың мүддесі үшін теңгерімді және ұтымды басқаруды қамтамасыз етеді. Қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша шешімдер қабылдау кезінде табиғи экологиялық жүйелердің сақталуына және олардың

орнықты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, судың үнемделуіне, энергияның үнемделуіне және энергияның тиімділігін арттыруға, жаңартылмайтын энергия және шикізат ресурстарын тұтынудың қысқартылуына, жаңартылатын энергия көздерінің пайдаланылуына, қалдықтардың түзілуін барынша азайтуға, сондай-ақ олардың қайталама ресурстар ретінде пайдаланылуына басымдық беріледі;

7) интеграция қағидаты: Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік қызметтің барлық саласындағы мемлекеттік саясаты Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму міндеттері мен орнықты дамуының экологиялық негіздерін қамтамасыз ету қажеттігі, оның ішінде қоршаған ортаны қорғаудың жоғары деңгейі мен оның сапасын жақсарту арасындағы теңгерім сақталған жағдайда қалыптастырылады және іске асырылады;

8) экологиялық ақпараттың қолжетімділігі қағидаты: мемлекет Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарын негізге ала отырып, заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жұртшылықтың экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығының сақталуын қамтамасыз етеді.

9) қоғамдық қатысу қағидаты: Жұртшылықтың қоршаған ортаны қорғау мүдделерін қозғайтын және Қазақстан Республикасының орнықты дамуы мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға қатысуы әртүрлі нұсқаларды қарау үшін барлық мүмкіндік ашық болатын және жұртшылықтың тиімді қатысуы қамтамасыз етіле алатын ерте кезеңнен бастап қамтамасыз етіледі.

10) экожүйелік ұстаным қағидаты: мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар іске асырылуы нәтижесінде қоршаған ортаның жай-күйіне жағымсыз салдарлар туындайтын немесе туындауы мүмкін шешімдерді жоспарлаған және қабылдаған кезде табиғи экологиялық жүйелердің, тірі организмдердің, табиғи ландшафттардың, өзге де табиғи, табиғи-антропогендік және антропогендік объектілердің тұтастығы мен табиғи өзара байланыстары және табиғи ортаның табиғи теңгерімін сақтау қажеттігі ескерілуге тиіс. [1,7]

Бүгінгі таңда экологиялық есеп – неғұрлым өзекті, әрі қажет бағыттардың бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының экология проблемаларына назар аудару, жоғары оқу орындары мен мектептерде экологиялық білім беру, өскелең ұрпақты туған өлкенің экологиясына құрметпен қарауға тәрбиелеу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Экология кодексі. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
2. У. Ашақаева, А.Н. Нурмухамбетова. Әлеуметтік экология және тұрақты даму: Оқу құралы. Алматы: ЖК «LP-Zhasulan», 2019.-94 б.
3. А.Т. Қуатбаев. Экология және қоршаған орта проблемалары, Алматы: «Қазақ университеті, 2021. - 246 б.
4. <https://stat.gov.kz/industries/environment/stat-eco/spreadsheets/>
5. <https://stat.gov.kz/industries/environment/stat-eco/dynamic-tables/>
6. Оспанова Г.С., Бозшатаева Г.Т. Экология. Алматы: Экономика, 2002. - 345 б.
7. А.С. Мусина / Экология Казахстана: Учебник. (2-ое издание). — Караганда. ТОО «Medet Group». 2